

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه هنر اصفهان
دانشکده هنرهای تجسمی
گروه نقاشی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته نقاشی گرایش نقاشی

بررسی معنای نور و رنگ در پنج گنج نظامی

استاد راهنما:

دکتر افسانه نظری

استاد مشاور:

دکتر جمشید مظاهری

پژوهشگر:

شادی میرمحمدی

اسفند ماه ۱۳۸۹

اظهارنامه دانشجو:

موضوع پایان نامه : بررسی معنای نور و رنگ در پنج گنج نظامی

استاد راهنما: دکتر افسانه ناظری

اینجانب شادی میر محمدی دانشجوی دوره کارشناسی ارشد رشته هنر گرایش نقاشی دانشکده هنرهای تجسمی دانشگاه هنر اصفهان به شماره دانشجویی ۸۶۲۱۳۰۸۱۰۷ گواهی می نمایم که تحقیقات ارائه شده در این پایان نامه توسط شخص اینجانب انجام شده و صحت و اصالت مطالب نگارش شده مورد تأیید است و در موارد استفاده از کار دیگر محققان به مرجع مورد استفاده اشاره شده است. به علاوه گواهی می نمایم که مطالب مندرج در پایان نامه تاکنون برای دریافت هیچ نوع مدرک یا امتیازی توسط اینجانب یا فرد دیگری ارائه نشده است و در تدوین متن پایان نامه چارچوب مصوب دانشگاه هنر اصفهان را به طور کامل رعایت کرده ام.

امضاء دانشجو:

تاریخ:

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات، ابتکارات و نوآوری های ناشی از تحقیق، همچنین چاپ و تکثیر، نسخه برداری، ترجمه و اقتباس از این پایان نامه کارشناسی ارشد، برای دانشگاه هنر اصفهان محفوظ است.
نقل مطالب با ذکر منبع بلامانع است.

دانشگاه هنر اصفهان
دانشکده هنرهای تجسمی
گروه نقاشی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته هنر گرایش نقاشی آقای/خانم شادی میر محمدی با
عنوان:

بررسی معنای نور و رنگ در پنج گنج نظامی

ارایه شده به مدیریت تحصیلات تکمیلی دانشگاه به عنوان بخشی از فعالیتهای تحصیلی لازم برای درجه‌ی کارشناسی
ارشد که در تاریخ..... توسط هیأت داوران زیر بررسی و با نمره.....درجه..... به
تصویب نهایی رسید

- ۱- استاد راهنمای اول پایان نامه سرکار خانم دکتر افسانه ناظری با مرتبه علمی ..... امضا
- ۲- استاد مشاور اول پایان نامه آقای آقای دکتر جمشید مظاهری با مرتبه علمی ..... امضا
- ۳- استاد مشاور دوم پایان نامه آقای دکتر ..... با مرتبه علمی ..... امضا
- ۴- استاد داور داخل گروه آقای دکتر ..... با مرتبه علمی ..... امضا
- ۵- استاد داور خارج از گروه آقای دکتر ..... با مرتبه علمی ..... امضا

مهر و امضای مدیر گروه

چکیده:

با توجه به پیوند نقاشی و ادبیات در دوران گذشته تاریخ نقاشی ایران، خمسه نظامی به دلیل اینکه دارای تصاویر ذهنی (ایماژ) می باشد، همواره مورد توجه نگارگران بوده است. آنچه در این تحقیق مورد بازبینی قرار گرفته، بررسی معنای نور و رنگ در پنج گنج نظامی است و هدف از ارائه این موضوع، شناخت معنا و مفهوم نور و رنگ از دیدگاه نظامی و بررسی وجوه تصویری و زیبایی شناسی اشعار و تجلی آن بر نگاره های ایرانی است.

در میان آثار نظامی، هفت پیکر نگاه ویژه و خاصی به مقوله رنگ دارد، از بررسی مفاهیم رنگهای مختلف چنین بر می آید که در واقع رنگها همان اختلاف نورها هستند که از حقیقت وجود انسان و مراحل تکامل فردی او به سمت تعالی سخن می گویند.

فرض نخست این پژوهش بر این قرار گرفته که نور و رنگ در آثار نظامی بویژه هفت پیکر با معنا و تفکر و رای آن ارتباط دارد، به گونه ای تمثیلی و نمادین بیان شده است و بدنبال آن به نظر می رسد که معنا و مفهوم نور و رنگ در شعر نظامی بر تجلی آن در نگاره های خمسه نیز مؤثر بوده است. تحقیق حاضر در پی طرح این پرسش آمده است که معنا و مفهوم نور و رنگ در اشعار نظامی چیست و وجوه تصویری و زیبایی شناسی در شعر او چگونه به ظهور می رسند. در این رابطه مفاهیم حکمی و عرفانی نور و رنگ از دیدگاه برخی عرفا و تعبیر نظامی از این موضوع، و نیز ارتباط معنا با تصویر در پنج گنج نظامی و نگاره های آن بررسی شده است. روش این تحقیق بر اساس مطالعه و بررسی تحلیلی و تطبیقی، در برخی موارد مقایسه ای، برای درک بهتر مفاهیم است. یافته های این پژوهش با مراجعه به کتابخانه و مطالعه متون کهن فارسی و تفاسیر قرآنی معاصر نظامی و یا پیش از وی و فیش برداری از منابع دست اول و همچنین بررسی موردی، مقالات و سایت های اینترنتی، گرد آوری شده است.

مهمترین نتایج بدست آمده از این پژوهش شناخت ادراکات شاعر از معانی نمادین نور و رنگ در اشعار وی و تجلی این مفاهیم در نگارگری ایرانی است، که می تواند در عرصه نقاشی ایرانی معاصر نیز نمود یابد.

کلید واژه ها: معنا، نور و رنگ، نظامی گنجه ای، پنج گنج نظامی (مخزن الاسرار، خسرو و شیرین، لیلی و

مجنون، هفت پیکر، اسکندرنامه)

فهرست مطالب

عنوان

۱- فصل اول : کلیات	۱
۱-۱ مقدمه	۲
۲-۱ بیان مسئله	۳
۳-۱ اهمیت و ضرورت موضوع پژوهش	۳
۴-۱ سوالات و فرضیات	۳
۵-۱ اهداف پژوهش	۴
۶-۱ روش تحقیق	۴
۲- فصل دوم : ادبیات پژوهش	۶
۱-۲ بخش اول : معنا و مفهوم نور و رنگ در حکمت ایرانی اسلامی	۷
۱-۱-۲ نور و معنای آتش در حکمت خسروانی	۷
۲-۱-۲ نور و رنگ در قرآن کریم	۸
۳-۱-۲ نور در حکمت سهروردی	۱۲
۴-۱-۲ رنگ از دیدگاه نجم الدین کبری و طرح عرفانی علاء الدوله سمنانی	۱۳
۵-۱-۲ نور در گلشن راز شبستری و شرح محمد لاهیجی	۱۵
۶-۱-۲ نور و رنگ در مثنوی معنوی	۱۶
۲-۲ بخش دوم : دیدگاه حکمی عرفانی نظامی درباره نور و رنگ	۱۹
۱-۲-۲ معرفی نظامی	۱۹
۲-۲-۲ آثار	۱۹
۱-۲-۲-۲ مخزن الاسرار	۱۹
۲-۲-۲-۲ خسرو و شیرین	۲۱
۳-۲-۲-۲ لیلی و مجنون	۲۴
۴-۲-۲-۲ هفت پیکر	۲۵
۵-۲-۲-۲ اسکندر نامه	۲۷
۳-۲-۲-۲ معنای نور و رنگ از دیدگاه نظامی	۲۸

۲۹	..... نور ۱-۳-۲-۲
۳۷	..... رنگ ۲-۳-۲-۲
۴۸	..... بخش سوم: نور و رنگ در اشعار نظامی و تجلی آن در نگاره های ایرانی
۴۸	..... نور ۱-۳-۲
۴۸	..... ۱-۱-۳-۲ عالم نور (ملکوت)
۵۲	..... نور معشوق ۲-۱-۳-۲
۵۹	..... نور آتش ۳-۱-۳-۲
۶۲	..... هفت رنگ، هفت گنبد ۲-۳-۲
۶۴	..... گنبد سیاه ۱-۲-۳-۲
۶۷	..... گنبد زرد ۲-۲-۳-۲
۷۰	..... گنبد سبز ۳-۲-۳-۲
۷۳	..... گنبد سرخ ۴-۲-۳-۲
۷۸	..... گنبد فیروزه ۵-۲-۳-۲
۸۲	..... گنبد صندل ۶-۲-۳-۲
۸۶	..... گنبد سپید ۷-۲-۳-۲
۸۹	..... ۸-۲-۳-۲ فرجام کار بهرام (نور سیاه)
۹۴	..... ۴-۲-بخش چهارم: نور و رنگ در معراج پیامبر (ص)
۹۴	..... ۱-۴-۲ واقعه معراج
۹۸	..... ۲-۴-۲ معراج پیامبر به روایت نظامی
۱۰۳	..... ۳-۴-۲ نور و رنگ در معراج پیامبر (ص)
۱۰۳	..... ۱-۳-۴-۲ نور
۱۱۲	..... ۲-۳-۴-۲ رنگ
۱۱۴	..... ۱-۲-۳-۴-۲ رنگ سبز
۱۱۶	..... ۲-۲-۳-۴-۲ رنگ کبود
۱۱۷	..... ۳-۲-۳-۴-۲ رنگ سپید
۱۱۸	..... ۴-۲-۳-۴-۲ رنگ زرد

۱۲۰	..... ۵-۲-۳-۴-۲ رنگ سرخ
۱۲۱	..... ۶-۲-۳-۴-۲ رنگ صندلی
۱۲۲	..... ۷-۲-۳-۴-۲ رنگ سیاه
۱۲۳	..... ۸-۲-۳-۴-۲ رنگ فیروزه ای و سبز (توصیف آسمان)
۱۲۷	..... فصل سوم : جمع بندی اطلاعات و نتیجه گیری
۱۲۸	..... ۱-۳ نور
۱۲۹	..... ۲-۳ رنگ
۱۳۰	..... ۱-۲-۳ رنگ از دیدگاه نظامی
۱۳۰	..... ۲-۲-۳ هفت گنبد
۱۳۱	..... ۳-۲-۳ هفت رنگ
۱۳۱	..... ۴-۲-۳ رنگ در معراج پیامبر(ص)
۱۳۲	..... ۵-۲-۳ نور در معراج پیامبر(ص)
۱۳۳	..... ۳-۳ نتیجه گیری
۱۳۴	..... ۴-۳ گزارش کار عملی
۱۳۵	..... منابع و مآخذ

فهرست تصاویر

صفحه	عنوان
۲۲	تصویر ۱-۱ دیدار خسرو و شیرین در پای چشمه (شیراز).....
۲۳	تصویر ۱-۲ کشته شدن فرهاد در پای کوه بیستون.....
۲۴	تصویر ۱-۳ پیرزنی که معجون را به سراپرده لیلی می برد.....
۲۶	تصویر ۱-۴ دیوار نگاره دختر گوساله بر دوش.....
۵۱	تصویر ۲-۱ قصر خورنق.....
۵۷	تصویر ۲-۲ دیدار خسرو و شیرین در پای چشمه (اثر سلطان محمد).....
۶۱	تصویر ۲-۳ ابراهیم (ع) در آتش.....
۶۱	تصویر ۲-۴ معراج پیامبر (ص) (بخشی از اثر).....
۶۶	تصویر ۳-۱ گنبد سیاه.....
۶۹	تصویر ۳-۲ گنبد زرد.....
۷۲	تصویر ۳-۳ گنبد سبز.....
۷۷	تصویر ۳-۴ گنبد سرخ.....
۷۹	تصویر ۳-۵ رقص دیوان (گنبد فیروزه).....
۸۱	تصویر ۳-۶ گنبد فیروزه.....
۸۳	تصویر ۳-۷ درخت زندگی.....
۸۵	تصویر ۳-۸ گنبد صندل.....
۸۸	تصویر ۳-۹ گنبد سپید.....
۹۵	تصویر ۴-۱ نزول جبرئیل بر پیامبر (ص).....
۹۶	تصویر ۴-۲ فرشته نیم برف و نیم آتش.....
۹۷	تصویر ۴-۳ فرشته خروس.....
۱۰۵	تصویر ۴-۴ دیدار پیامبر با پیامبران در مسجد.....
۱۱۵	تصویر ۴-۵ ردای سبز پیامبر.....
۱۱۹	تصویر ۴-۶ یازده امام شیعیان و محمد (ص) در بهشت و دشمنان در جهنم.....
۱۲۵	تصویر ۴-۷ معراج پیامبر (ص) اثر «سلطان محمد».....

فصل اول

کلیّات تحقیق

۱-۱ مقدمه :

عرضه هنرهای تجسمی ایران همواره مملو از آثاری بوده که با هنر مصور سازی کتب و متون عرفانی پیوند نزدیک داشته است. در این میان **خمسه نظامی گنجوی** همواره مورد توجه هنرمندان نگارگر بوده است چرا که اشعار وی به تمدن رمز تعلق داشت، در این تمدن هر اثر ادبی مهم ناظر به آموزشی معنوی بود که تعبیری از معنای جهان را از رهگذر تصویر، تشبیه، عبارت یا اشارات بدست می داد، همچنین وجوه تصویری در اشعار نظامی به قدری آشکار است که او خود را نقاش نامیده و در هفت پیکر، کتابش را حرم امنی از نقش آفرینی اش دانسته است:

من که نقاش نیشکر قلمم   رطب افشان نخل این حرمم

اندیشه نظامی و استفاده از مفاهیم معنوی نور و به دنبال آن رنگ در آثار وی، ریشه در اندیشه پردازی ایرانی - اسلامی قرن ششم (ه.ق) دارد که به مثابه یکی از درخشان ترین دوره های تاریخ اندیشه شناخته می شود. همچنین دیدگاه اندیشمندان پیش از وی همچون سهروردی، نجم الدین کبری، ابن سینا، نجم رازی، میبدی و ... نیز بر تفکر نظامی تاثیر گذار بوده است.

بنابر این سابقه، نظامی تمامی معانی حکمی و معرفتی سروده هایش را با وجوه تصویری و زیبا شناسی در آمیخته است و شاید بتوان گفت که هفت پیکر، شاهکار نظامی، همچون منشور زیبایی حقیقت نورانی ادارک شاعر را به صورت هفت رنگ نمادین و معنوی منکسر ساخته است.

بهترین عرصه برای نمود اندیشه های عرفانی نظامی، مناجات ها و معراج نامه های خمسه است که می تواند به تنهایی یکی از بهترین تجلیات مفاهیم فلسفی و عرفانی در باره انسان، خدا و جهان هستی باشد. به همین خاطر در پایان این پژوهش به طور مجزا بخشی با عنوان نور و رنگ در معراج پیامبر^(ص) از دیدگاه نظامی و تجلی آن بر نگاره هایی که با موضوع معراج تصویر شده اند مورد بررسی قرار گرفته است.

۱-۲- بیان مساله (تعریف موضوع پژوهش):

موضوع این پژوهش بررسی معنای نور و رنگ در پنج گنج نظامی است. که در این رابطه تعبیر نظامی از مفهوم نور و رنگ در اشعار وی مورد بررسی قرار گرفته است. بدین منظور برای دستیابی به زمینه های فکری نظامی ابتدا دیدگاه برخی عارفان و شاعران پیش و یا معاصر وی بیان شده است. مفهوم نور و رنگ در اشعار نظامی به شیوه ای نمادین و تمثیلی نمایان می شود به همین دلیل در آثار نظامی بویژه هفت پیکر وجه تمثیلی رنگها مورد بررسی قرار گرفته؛ چون در اغلب اشعار نظامی معنا و تصویر دو امر تفکیک ناپذیرند، برای دستیابی به مفهوم نور و رنگ به چگونگی وجوه تصویری و زیبایی شناسی اشعار نیز اشاره شده است.

۱-۳- اهمیت و ضرورت موضوع پژوهش :

اهمیت این تحقیق بدین دلیل است که تا کنون در حوزه بررسی معنای تصاویر و اشعار نظامی به ویژه درباره مفهوم نورو رنگ پژوهشی انجام نشده است و به دلیل پیشینه تحصیلی ادبیات فارسی محقق امکان آن مهیا تر است. در تاریخ نقاشی ایران بویژه از دوران پس از اسلام نقاشی بیشتر همپای شعر و متن تکامل می یافت اما در دوران معاصر میان نقاشی و ادبیات گسستگی مشاهده شده و به دلیل جنبش های نوگرایی مدرنیسم در ایران، نقاشی گاهی تا مرز تقلید محض از سبک های غربی پیش رفته است.

به دلیل خلاء امکانات موجود، شاید یکی از ضرورت های این تحقیق باز نمودن یکی از منابع تصویری غنی در ادب فارسی است، برای آن که مورد استفاده یک نقاش قرار گیرد و اهمیت آن در این است که بررسی های این تحقیق یادآور هویت فرهنگی نقاشان ایرانی، شناخت فرهنگ و ادب، عرفان و فلسفه و هنر ایرانی شود که در نهایت منجر به شناخت «خود» درونی نقاش می گردد.

۱-۴- سوالات و فرضیات :

سوالات:

- ۱- معنا و مفهوم نور و رنگ در اشعار نظامی چیست؟
- ۲- وجوه تصویری و زیبایی شناسی چگونه در اشعار نظامی به ظهور می رسند؟
- ۳- ارتباط معنا با تصویر در خمسه نظامی و نگاره های آن چگونه است؟

فرضیات:

- ۱- دیدگاه و تعبیر عارفان و شاعران درباره نور و رنگ می تواند در تعبیر نظامی از این موضوع موثر باشد.

۲- به نظر می رسد وجه تمثیلی و نمادین نور و رنگ در آثار نظامی بویژه هفت پیکر با معنا و تفکر و رای این تمثیلات ارتباط دارد .

۳- به نظر می رسد معنا و مفهوم نور و رنگ در شعر نظامی بر تجلی آن در نگاره های خمسه موثر بوده است .

۴- نور و رنگ در پنج گنج نظامی معانی تمثیلی دارد. به نظر می رسد نگارگر نیز از این معانی در خلق اثرش بهره برده است . (مثلاً در کاربرد رنگ طلایی برای به تصویر کشیدن نور)

۱-۵ اهداف پژوهش :

اهداف این تحقیق به شیوه مرحله ای می باشد که طی مراحل زیر انجام می شود :

- بررسی مفاهیم « نور و رنگ » در حکمت ایرانی - اسلامی و دیدگاه عرفا و شاعران

- بررسی معنای «نور و رنگ» درخمسه نظامی و تعبیر نظامی از آن

- بررسی وجه تمثیلی و نمادین نور و رنگ در آثار نظامی به ویژه هفت پیکر

- چگونگی و جوه تصویری و زیبایی شناسی نور و رنگ در اشعار نظامی

۱-۶ - روش تحقیق

روش تحقیق ، چارچوب ، اقدامات و عملیات جستجوگرانه برای تحقق هدف پژوهش ، و آزمودن فرضیه و یا پاسخ دادن به سوالات تحقیق است. بر این اساس تحقیق حاضر برای پاسخ به اینکه معنا و مفهوم نور و رنگ از دیدگاه نظامی چیست و چگونه جوه تصویری و زیبایی شناسی نور و رنگ در اشعار نظامی به ظهور می رسند ، انجام یافته است . با نظر به اینکه نور و رنگ در آثار نظامی همچون بسیاری از شعرای فارسی زبان مفاهیمی عارفانه و حکمی ویژه داشته ، جنبه تمثیلی و نمادین نیز دارند .

دراین تحقیق تلاش شده به روش کتابخانه ای و فیش برداری اطلاعاتی در این زمینه جمع آوری گردد و سپس با بررسی تطبیقی و تحلیلی به توضیح مطالب پرداخته شود که به طور کلی با مطالعه متون کهن زبان و ادبیات فارسی ، متون عرفانی قدیم و تفاسیر قرآنی معاصر با دوره نظامی و همچنین فیش برداری اشعار مربوط به نور و رنگ از کتب خمسه نظامی استفاده از تصاویر نقاشی شده برای نسخه های قدیم خمسه ، صورت گرفته است . همچنین سعی گردیده است که منابع تمامی مطالب به صورت مستقیم از کتب دست اول و منابع متون ادبی حکمی و عرفانی قرن ششم هجری (معاصر با نظامی) و نیز از مقالات و پایان نامه های مربوط به موضوع تحقیق آورده شود .

ارجاع دهی مطالب نیز هم در متن ، داخل پرانتز و هم در پایان مطالب در بخش منابع و مأخذ ذکر شده است .
نگارش منابع در متن و در پایان رساله به روش شیکاگو که مورد تأیید دانشگاه هنر اصفهان است ، صورت گرفته و تا حد امکان تلاش شده است که حدود قوانین نگارشی رعایت گردد. و بر این اساس تمامی معانی کلمات مهجور و معانی اشعار دشوار در پاورقی توضیح داده شده است .

فصل دوم

ادبیات پژوهش

بخش اول :

۱-۲ معنا و مفهوم « نورو رنگ » در حکمت ایرانی، اسلامی

این فصل شامل تعریف « نور و رنگ » از دیدگاه حکمت ایرانی، اسلامی و اندیشمندان و حکمای معاصر نظامی و به طور کلی برخی از صاحب نظران است که به موضوع نور و رنگ، پرداخته اند. در این مبحث سعی شده است عقاید حاکم بر قرن ششم هجری که بر اندیشه نظامی تأثیر گذاشته اند و همچنین دیدگاه برخی از اندیشمندان پس از وی که به لحاظ شناخت بهتر معنا و مفهوم نور و رنگ در اشعار نظامی انتخاب گشته اند، مورد بررسی قرار گیرد. این بخش به قسمت های زیر تقسیم می شود که به ترتیب تاریخی لحاظ شده است:

۱- نور و معنای آتش در حکمت خسروانی

۲- نور و رنگ در قرآن کریم

۳- نور در حکمت سهروردی

۴- رنگ از دیدگاه نجم الدین کبری و طرح عرفانی علاء الدوله سمنانی

۵- نور در گلشن راز شیخ محمود شبستری (به شرح لاهیجی)

۶- «نور و رنگ» در مثنوی معنوی مولوی

۱-۱-۲ نور و معنای آتش در حکمت خسروانی

در اسرار مشرق زمین و در غیب آموزی ها و پیشگویی ها، پدیده های نور و نار، به کرات ظاهر می شوند زیرا نمادهای گوهر الهیت اند. (پیرایار، ۱۳۷۶: ۷۶)

کتاب *نزعت الارواح و روضت الافواج* یا تاریخ حکما به عربی، اثر **شهرزوری** است که اوایل سده یازدهم به وسیله دانشمند، حکیم و عارف ایرانی، **مقصود علی تبریزی**، در هند به فارسی ترجمه شده است و متنی زیبا، روان و کم مانند از فارسی آن روزگار بدست می دهد. در این کتاب شرحی درباره زردشت آمده است. «...: که می گوید: « نفس من اقتدار پیدا کرد بر مناجات نور خالص »

مناجات و نیایش زرتشت برای نور خالص و محض است. این نور بر اثر تفکر و اندیشه، با راهنمای پیرمراد حاصل می شود. نفس را منبسط کرده و می گشاید تا پذیرای درک حقایق و راهبری جامعه و تابش بدان باشد، تا جایی که متصل می شود به مشتری (= اهورمزد) یعنی خداوند بزرگ. در بند سوم (ازها ۴۴ یسن) زرتشت می گوید «بر اثر اندیشه و استغراق در تفکر و اینکه نفس تشنه بود و آزمند، در اثر ممارست، تیرگی ها را به تدریج برزدودم و به فیض دریافت نور فایض شدم و شعاع آتش خالص و نور خالص به من بتابید و آن را نماز بردم.» و همین فروغ آتش است که آن را از بهشت به ارمغان برای هدایت مردم می آورد:

یکی معجر آتش بیاورد باز	بگفت از بهشت آوریدم فراز
جهان آفرین گفت بپذیر این	نگه کن بدین آسمان و زمین
که بی آب و خاکش برآورده ام	نگر کن بدو تاش چون کرده ام
نگر تا تواند چنین کرد کس	مگر من که هستم جهاندار و بس

(به نقل از رضی، ۱۳۷۹: ۲۳-۲۴)

نور، به عنوان فیضان آتش روحانی، هدف راز آموزی حقیقی است. طلب نور، خواست دستیابی به ساحت راستین حقیقت آغازین و رهانیدن نفس و روح است تا به اصل خود که کمال محض دوباره بتواند تا برترین مرز، یعنی معرفت حق، صعود کند. بدینجهت این آتش والا به خورشید که جاودانه فروزان است، تمثیل شده است. (پیربایار، ۱۳۷۶: ۹۸)

معنای قداست آتش و نورانیت آن مد نظر نظامی نیز بوده است چنانچه در توصیف بزم بهرام در زمستان این معنا را بیان کرده، چنین می نماید که عقاید دین زردشتی براندیشه وی تأثیر گذار بوده است. او در تجلیل از آتش گوید:

آتشی زو نشاط را پشتی   کان گوگرد سرخ زردشتی

(نظامی، ۱۳۸۰: ۸۴)

۲-۱-۲- نور و رنگ در قرآن کریم:

در این مبحث به توضیح و تفسیر برخی از آیات قرآنی مربوط به «نور و رنگ» پرداخته شده است در شرح آیات از تفسیر **ابوالفضل رشیدالدین میبیدی** بر قرآن کریم معروف به **کشف الأسرار و عدت الأبرار** که در قرن ششم هجری قمری معاصر با نظامی نگارش یافته، استفاده شده است.

رنگ در قرآن

اول نقاش عالم خداست. او در آفرینش هر چیز به آن رنگی خوش عطا نمود. خداوند در آیات ۲۷ و ۲۸ سوره فاطر چنین می فرماید:

«الم تر ان الله انزل من السماء ماء فاخر جنابه ثمرات مختلفاً ألوانها ومن الجبال جدد بيض و حمر مختلف ألوانها و غرابيب سود» توصیف تصویری و زیبایی شناسی در این آیه به شیوایی بیان شده است. و به طور آشکار از سه رنگ موجود در طبیعت سخن می کند رنگ سفید و سرخ و سیاه. چنانچه **میبدی** در معنی این آیه چنین گوید:

«نمی بینی که الله فرو فرستاد از آسمان آبی، «فأخرجنا به ثمرات» تابیرون آوردیم به آن آب میوه ها «مختلفاً ألوانها» گوناگون رنگهای آن «و من الجبال جدد» و از کوهها راههای پیدا شده از روندگان، «بیض و حمر» خطهای سپید و خطهای سرخ به وجود می آورند (یا در کوههای سپید و کوههای سرخ)، «مختلفا ألوانها» گوناگون رنگهای آن، و «غرابيب سود» و کوهها و سنگهای سخت سیاه. (میبدی، ۱۳۷۱، ج ۸: ۱۷۱)

نظامی نیز در ستایش پروردگار در آغاز خسرو و شیرین چنین آورده است:

گه از خاکی چو گل رنگی برآرد
گه از آبی چو ما نقشی نگارد

(نظامی، ۱۳۷۶: ۲)

اما به لحاظ معنایی، رنگ در سوره **بقوه** آیه ۱۳۸ بیشتر مورد توجه قرار گرفته است، دراین آیه مفهوم «صبغه الله» یعنی رنگ خدایی آمده است. متن آیه چنین است: «صِبْغَتِ اللَّهِ و مَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَتِ و نَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ» میبدی در معنی و تفسیر عرفانی این آیه گوید: «صبغه الله» راه نمونی الله دانید و سپاس وی ببینید و راه وی گزینید و «و من احسن من الله صبغه» و کسیت نیکو رجنده تر^۱ (نیکو رزنده تر- فی نسخه) و ما ویرا پرستگاریم از الله و نحن له عابدون» (میبدی، ۱۳۷۱: ۳۷۸)

و تفسیر این معنا که به همراه آیات قبل و بعد از آن آمده، چنین است: خداوند به پیامبر^(ص) می فرماید: «فان آمنوا بمثل ما آمتم به فقد اهتدوا» - ای سید و رسول ثقلین! این کارها همه در پی تو بستیم، و جهانیان را اتباع تو فرمودیم، ای مهتر! از برگشتن این بیگانگان و ناسزا گفتن ایشان دل تنگ مدار، که ما شغل ایشان ترا کفایت کنیم، و رنج ایشان از تو باز داریم، «فسیکفیکهم الله» آنکه قومی آریم برنگ توحید برآورده، و به صفت دوستی آراسته، و صبغه الله بستر ایشان پیوسته، این «صبغه الله» رنگ بی رنگی است، هر که از رنگ رنگ آمیزان پاک است بصبغه الله رنگین است.

آنکس که هزار عالم از رنگ نگاشت
رنگ من و تو کجا خرد ای ناداشت

پس چون که به صبغه الله رسید، هر که بوی بازافتد او را برنگ خود کند. چنانکه کیمیا مس را و آهن را برنگ خویش کند، و عزیز گرداند. اگر بیگانه بوی باز افتد آشنا گردد و گرعاصی باز افتد مطیع شود.

^۱ - رجنده: رزنده: رنگرز

قوله - « قل اتحاجوننا فی الله » میگوید، ای پیغامبر ما! ای رسول و فرستاده ما! ای سفیر در گاه ما! ای باز مملکت! ای دلال شریعت ما! ای شفیع مجرمان ، و ای خاتم پیغامبران، آن بیگانگانرا گوی: « اتحاجوننا فی الله » چه خصومت سازید با ما؟ و چه پیکار کنید با ما در الله ؟ و او خداوند ما و شماست خداوندی او همه را لازم، و اقرار دادن بیگانگی و پادشاهی او بر همه واجب، آنکه شما را این چه سود دارد که گوئید، و چه بکار آید چون نشان بندگی بر خود نینید، و رقم اخلاص بر خود نیابید، دانید که عود چون در مجمر نهند تا آتش در آن نزنند بوی ندهد، چون به زبان گفتند: « ربنا وربکم » آتش اخلاص باید که در آن زیند تا بوی توحید بیرون دهد.. و روش اخلاص در اعمال همچون روش رنگ است در گوهر، چنانکه گوهر بی کسوت رنگ سنگی بی قیمت باشد، عمل بی اخلاص جان کندن بی ثواب باشد. خداوند عزوجل از بندگان خویش در دین اخلاص درخواست است. گفت « و ما امروا الا ليعبد و الله مخلصین له الدین » و گوهر اخلاص جز در صدف دل نهاده اند و در دریای سینه، پس زنده دلی باید نخست تا آنکه اخلاص از وی درست آید. یقول تم - « ان فی ذلك لذكری لمن كان له قلب » (مبیدی، ۱۳۷۱: ۳۸۸، ۳۸۷)

در حقیقت این (صبغه الله) همان بی رنگی و حذف همه رنگها است، که مولانا نیز در این باره می فرماید:

چونکه بی رنگی اسیر رنگ شد	موسیقی با موسیقی در جنگ شد
چون به بی رنگی رسی کان داشتی	موسی و فرعون دارند آتشی
ای عجب این رنگ از بیرنگ خواست	رنگ با بیرنگ چون در جنگ خواست

(مولوی، ۱۳۷۸: ۱۱۲)

-نور در قرآن:

در قرآن کریم آیاتی چند درباره نور آمده است که پر معناترین آن آیات آیه نور در سوره نور است، « الله نور السموات و الارض مثل نوره کمشکوه فیها مصباح المصباح فی زجاجه الزجاجه کانهما کوكب دری یوقد من شجره مبارکه زیتونه لا شرقیه ولا غربیه ..... » (آیه ۳۵، سوره ۲۴)

« خداوند نور آسمانها و زمین است، مثل نور خداوند همانند چراغدانی است که در آن چراغی (پرفروغ) باشد، آن چراغ در حبیبی قرار گیرد، حبیبی شفاف و درخشنده همچون یک ستاره فروزان، این چراغ با روغنی افروخته می شود که از درخت پر برکت زیتون گرفته شده که نه شرقی و نه غربی (آنچنان روغنش صاف و خالص است که) نزدیک است بدون تماس با آتش شعله ور شود نوری است بر فراز نور، و خدا هر کس را بخواهد به نور خود هدایت می کند و و خداوند به هر چیزی آگاه است. »

رشید الدین مبیدی این آیه را چنین تفسیر می کند :